

Pražák, Richard

Josef Dobrovský jako hungarista a ugrofinista

In: Pražák, Richard. *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1967, pp. 161-165

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119885>

Access Date: 25. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF DOBROVSKÝ JAKO HUNGARISTA A UGROFINISTA

Monografie „Josef Dobrovský jako hungarista a ugrofinista“ se nezabývá pouze úzce jazykovými otázkami hungaristických a ugrofinistických studií zakladatele vědecké slavistiky a bohemistiky Josefa Dobrovského, nýbrž jeho celkovým vztahem k ugrofinským národům, zvláště k jejich jazyku, historii a kultuře. Autor tu vychází ze svého širšího kulturně politického a kulturně historického přístupu k hungaristice a ugrofinistice a spatřuje v nich na rozdíl od jejich úzce lingvistického pojetí obory, které se zabývají jazykem, kulturou a dějinami ugrofinských národů, ať už v užším středoevropském rámci (hungaristika), anebo v širokém rámci euroasijském (ugrofinistika).

Zájem Josefa Dobrovského o hungaristickou a ugrofinistickou problematiku se nesl dvojným směrem. Projevil se jednak jeho vědeckými styky s Maďary a jednak jeho vlastním lingvistickým zájmem o ugrofinistiku. Dobrovský se zajímal o Uhry jako oblast spojenou mnoha pouty s českými zeměmi, odkud mohl čerpat cenné podněty i pro svou práci slavistickou a bohemistickou. Do maďarských souvislostí uváděl Dobrovského zejména Slovák Juraj Ribay, žijící v maďarské části Uher, a okruh jeho českých dopisovatelů úzce spjatý rovněž s Dobrovským. Byli to zejména Václav Fortunát Durych, Jan Petr Cerroni, Jan Bohumír Dlabáč aj. Kromě Ribaye a jeho českých přátel to byli dále také Čech Zlobický a Slovinec Kopitar ve Vídni, Polák Bandtke aj. Z maďarských učenců měl Dobrovský nejužší styky s Miklósem Jankoviche, Johannem Christianem Englem a známým mecenášem uherské vědy hrabětem Ferencem Széchényim. V korespondenci s nimi řešil Dobrovský otázky historické i jazykové, z nichž k nejdůležitějším náležely např. otázka územního rozsahu Velkomoravské říše (ve sporu Sklenář × Salagius stál Dobrovský na straně Salagiově), otázka historického pozadí maďarských jazykových výpůjček (zvláště ze slovanských jazyků), maďarsko-slovanských lexikálních souvislostí při výkladech toponymických aj. V otázkách etymologických se Dobrovský přidržel gramatického systému jazyka jako výsledku historického vývoje jazykového a bezpečného korektora každé filologické spekulace, přičemž např. shodu ve významu a znění slov pokládal — zcela v duchu moderní jazykovědy — za závažnou tehdy, když šlo o zájmena, číslovky, slovesa základního slovního fondu či pojmenování částí lidského těla apod.

Dobrovského vědecká spolupráce s uherskými učiteli se týkala kromě Jankoviche, Engla a Széchényiho většinou starší skupiny badatelů, proniknuté ještě plně národnostně indiferentním uherským patriotismem, např. Schwandtnera, Kovachiche, Cornidese, Katony aj., jejichž stanovisko Dobrovský sdílel a odmítal z osvícenských pozic např. nacionalismus Englův. Dobrovský průběžně sledoval uherskou vědeckou produkci a obracel se častou na uherské badatele se svými dotazy anebo jim dával sám cenné podněty pro jejich práci. Významný je např. jeho podíl na diskusi o původu slova tót a vodopisných názvech uherských, zdůraznění turecko-maďarských jazykových souvislostí v nedochovaném pojednání na toto téma pro Sedmihradskou společnost pro pěstování maďarštiny v Kluži, filologická kritika historických prací Englových (Engel od Dobrovského přejal ku příkladu důraz na historický význam tureckých a slovanských slov v maďarštině) aj.

Dobrovského vlastní lingvistický zájem o ugrofinské jazyky se projevil dvojným způ-

sobem. První byl ovlivněn jeho plánem na napsání obecně jazykovědného díla *Systema linguarum* z r. 1793 a byl dán jeho zájmem o ugrofinské jazyky jako zvláštní jazykovou skupinu a o jejich místo mezi ostatními jazyky, a druhý vyplýval z jeho studií slavistických a byl nesen úsilím poznat vzájemný vliv a vztahy slovanských a ugrofinských jazyků.

Ve svém cestopise *Reise nach Schweden und Russland* (knižní vydání v Praze 1796) dospěl Dobrovský k závěru, že ugrofinské jazyky tvoří samostatnou jazykovou skupinu, charakterizovanou absencí rodu, postpozicemi a nahrazováním osobních zájmen přívláštňovacími sufixy označujícími osobu vlastníka. Poznal tu rovněž, že maďarština se liší od laponštiny mnohem více než připouštěl Sajnovics a že blíže než k laponštině má k votáčtině, permštině a zejména vogulštině. V tomto posledním bodu se Dobrovský přibližoval mínění Schlözrova v *Allgemeine nordische Geschichte* z r. 1771, avšak předčil Schlözra svým důrazem na gramatické zvláštnosti ugrofinských jazyků a jejich promyšlenou filologickou klasifikací, Schlözrovi ještě cizí. Dobrovský tu projevil jemný smysl pro srovnávací pojetí otázky i pro její hlubší jazykový rozbor, neopírající se pouze o lexikální vztahy, nýbrž také o gramatickou strukturu jazyka.

Kromě díla *Reise nach Schweden und Russland* psal Dobrovský o ugrofinistických problémech hojně také ve svých dopisech Durychovi, Ribayovi aj. Nejcennější z této korespondence je jeho dopis Ribayovi z 8. února 1793, napsaný hned po návratu z cesty do Švédska, Finska a Ruska, kterou podnikl v r. 1792. V tomto dopise píše o přibuzenství maďarštiny s finštinou a snahu o postžení obecnosti (absence rodu v ugrofinských jazycích) tu spojí s bystrým konkrétním smyslem srovnávacím (shoda infinitivních koncovek v maďarštině, permštině a votáčtině). Zásadou, že jediná věta je ze srovnávacího hlediska cennější než sto slov, se Dobrovský distancoval od pouhého lexikálního srovnávání a dokazoval, že k poznání jazykové přibuznosti je třeba znát také skladbu jazyka, jeho syntaktickou strukturu, i specifické gramatické zákony. Úryvky tohoto listu Dobrovského Ribayovi byly přetištěny r. 1794 v časopise *Bécsi Magyar Hirmondó*, odkud načerpal svůj podnět pro spojení s významným finským osvícencem Henrikem Gabrielem Porthanem maďarský básník a jazykovědec Ferenc Verseghy, jehož listu Porthanovi z 13. května 1794 je v rozvoji maďarsko-finské kulturní spolupráce a v upevňování vědomí jejich jazykové pospolitosti přikládán velký význam.

Nejvýznamnějším plodem zájmu Josefa Dobrovského o ugrofinistiku byla jeho recenze Gyarmathiho spisu „*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*“ (Göttingen 1798) v jenských *Allgemeine Literatur-Zeitung* z r. 1799, v níž vytvořil Dobrovský závažný rozbor problematiky ugrofinského jazykového společenství, jímž konkretizoval zásady vyslovené v díle *Reise nach Schweden und Russland*. Dobrovský tu velice správně odhadl poměr ugrofinských jazyků k ostatním jazykům, zejména k slovanským, ale též ke germánským, turkotatarským aj. Kromě lexikálních souvislostí zde postihl i mnoho základních hláskoslovných zákonů ugrofinských jazyků (např. větší stáří přípony l. os. sing. na -m než na -n, alternací h a staršího k ve finštině, maďarštině a laponštině aj.). Zcela moderním prvkem bylo jeho zdůraznění významu samojedských jazyků pro poznání původního hláskoslovného systému ugrofinských jazyků. Recenze *Affinitas* svědčí názorně nejen o rozsáhlém ugrofinistickém vzdělání Dobrovského, nýbrž také o skvělém citu srovnávacím, s nímž se dovedl vyznat ve složitých otázkách srovnávání strukturálně zcela odlišných jazyků, vyžadujícím vyjimečné erudice a postřehu.

Dobrovský měl iniciativní úlohu při řešení maďarsko-slovanských jazykových souvislostí; zde svými názory zapůsobil silně na maďarské jazykovědce Istvána Sándora a Sámuela Gyarmathiho i na uherského historika J. Chr. Engla. Sándor, Gyarmathi a Beregszászi byli nejvýznamnějšími maďarskými učenici na přelomu 18. a 19. století, kteří opírajíce se o české gramatiky 18. století, Pallasův srovnávací slovník z r. 1786 a názory Dobrovského, studovali zevrubně v řadě prací otázku slovanských slov v maďarštině, již se zabývali v intencích Dobrovského také Slováci Juraj Ribay a Štefan Leška, autor známého díla *Elenchus vocabulorum Europaeorum imprimis slavitorum magyarico usus*, Budae 1825.

Cesta do Finska a Ruska v r. 1792 přivedla Dobrovského také ke srovnávání finštiny se slovanskými jazyky, zejména s ruštinou. Dobrovský určil s rukopisně nepublikovaném seznamu — patrně z r. 1795 — správně již 31 finských slov slovanského původu, tedy největší počet do té doby zjištěný (před ním to byl pouze Thunmann, který jich

určil šest a Fogel, který upozornil na slovanský původ finského slova lusikka). Je velmi pravděpodobné, že Dobrovský informoval o svých poznatcích finského profesora Porthana, který v r. 1801 uvádí v jednom svém spise 21 finských slov ruského původu, obsažených většinou už v rukopisném seznamu Dobrovského. Dobrovský se při zkoumání finsko-slovanských jazykových souvislostí neomezoval pouze na jevy lexikální, ale všiml si i jevů fonetických, např. usuzoval na finský původ ruského plnohlási.

Hodnotíme-li celkově místo Josefa Dobrovského ve vývoji ugrofinistiky, třeba říci, že je to místo opravdu čestné. Podobně jako ve slavistice, i v ugrofinistice se jeví Dobrovský především jako žák Schlöszrův, postoupil však nad svého učitele důrazem na gramatickou strukturu ugrofinských jazyků, v čemž navázal na Sajnovicse (oprávněně přitom odmítnuv jeho mylné ztotožnění maďarštiny s laponštinou) a razil cestu Gyarmathimu. Vrcholem Dobrovského činnosti na tomto poli byla jeho recenze Gyarmathiho Affinitas, která je jeho nejrozsáhlejším rozbohem ugrofinistických otázek a zároveň konkretizací zásadních kritérií vyslovených ve spise Reise nach Schweden und Russland.

Neobyčejně cenný a pokud jde o jazykové srovnávání slovansko-finské i v širším světovém měřítku objevný je jeho rozbor otázek vzájemného vztahu slovanských a ugrofinských jazyků. Kdežto ve vlastní ugrofinistice má Dobrovský význam hlavně pro střední Evropu, zejména svými podněty maďarské ugrofinistiky (Gyarmathi, Sándor), v otázce studia slovanských slov ve finštině má význam světový. Působil tu pravděpodobně na Porthana, a jenom skutečnost, že názory Dobrovského nebyly ve své době publikovány, způsobila, že tato průkopnická zásluha Dobrovského je dodnes vědeckému světu neznáma.

Zakladatelský význam má Josef Dobrovský pro českou ugrofinistiku. První podnět k zájmu o ugrofinské jazyky dal u nás sice už Jan Ámos Komenský, avšak základy ugrofinistiky jako vědeckého odvětví položil až Josef Dobrovský. Dobrovský vymezil specifické rysy ugrofinských jazyků a jejich místo mezi ostatními jazyky, zdůvodnil potřebu jejich studia slovanskými badateli a jejich význam pro studium slovanských jazyků. Speciálně pak zdůraznil význam maďarštiny a maďarské problematiky pro české prostředí a zároveň ukázal, že tuto tematiku třeba sledovat v širším kontextu ugrofinském, stejně jako českou tematiku je třeba studovat v širším rámci slovanském.

Již v době Dobrovského měli čeští čtenáři možnost seznámit se populárním způsobem s ugrofinistickou problematikou v českém překladu Guagninovy Kroniky moskevské, vydané po prvním Veleslavínově vydání v 16. století znovu r. 1786, v popisu života Laponců v časopise Hlasatel český v r. 1807 aj., což svědčí o tom, že ugrofinská problematika měla u nás již tehdy svou publicitu, a že tedy i ugrofinistické bádání Josefa Dobrovského se mohlo opírat o širší zájem české veřejnosti.

Po prozkoumání odborného přínosu Josefa Dobrovského na poli hungaristiky a ugrofinistiky se autor obrátí světonázorovým profilem Josefa Dobrovského a konfrontuje jej s vůdčí osobností maďarské jazykové obnovy Ferencem Kazinczym. Zamýšlí se nad hlavními rysy vývoje a vzájemných souvislostí českého a maďarského národního hnutí na přelomu 18. a 19. století, kdy jejich nejvýznamnějšími představiteli v kulturní oblasti byli právě Josef Dobrovský a Ferenc Kazinczy. Pro oba bylo příznačné silné protiabsolutistické zaměření, osvícenská národnostní snášenlivost a odpor k nacionalismu, přiklon ke Kantovi a jeho chápání osvícenství, mravní entuziasmus, vědomí významu etické stránky úsilí o vědeckou pravdu a úcta k vlastnímu svědomí. Oba zůstali v reakčních dobách Františka II. věrni svým osvícenským a josefinským počátkům a svou časopiseckou činnost usilovali již od 80. let 18. století o větší myšlenkovou svobodu a stavěli se proti fanatismu a násilnému potlačování politických i kulturních práv malých národů habsburské monarchie.

Kazinczy na rozdíl od Dobrovského neměl bezprostředních styků s představiteli českého národního hnutí a měl naopak na české země špatné vzpomínky, neboť tu ztrávil čtyři roky ve vězení za účast v jakobínském spiknutí. Přesto však nebyl tento nedobrovolný český pobyt pro Kazinczyho bez významu, neboť tehdy v něm vykristalizovala jeho představa jazykové obnovy, tj. kulturního povznesení národa v dobách politického útlaku a nesvobody, a ve svém vězeňském denníku Fogságom naplőja (vydané až r. 1931) rád vzpomínal na pomoc Čechů, o jejichž životě byl informován i později dopisy svých přátel Gábora Döbrenteia, Józsefa Csehyho, svého bratra László Kazinczyho aj.

Zkoumání politického profilu Josefa Dobrovského a jeho srovnání s Ferencem Ka-

zinczym ukazuje i na hlubší problematiku vztahu osvěcenství a josefinismu, který je sice rovněž specifickým projevem osvěcenství v rakouských poměrech, avšak ve své byrokratické podobě ve službách absolutistického státu se dostává do rozporu s mnoha základními osvícenskými ideály. Uplatnění svrchované moci státu v duchu oficiálního josefinistického výkladu morální filosofie Shaftesburyho, který umožňoval takto pojatému josefinismu zasahovat do všech oblastí života a prohlašoval státotvornou poslušnost a přizpůsobivost za nejvyšší občanskou ctnost, proti němu popudilo všechny svobodomyšlné josefinisty především z řad tvůrčí inteligence, kladoucí velké naděje v sociálně reformní a kulturní politiku Josefa II., a považující svobodu přesvědčení za nezbytnou podmínku prosazení základních osvícenských principů, zvláště všestranného rozvoje lidské osobnosti s jejím nezadatelným právem užívat svobodně vlastního rozumu k obecnému prospěchu, jež se dvorští josefinisté marně snažili sladit s byrokratickým a autoritativním pojetím všemu nadřazeného státního zájmu.

Z těchto rozporů lze vysvětlit i zdánlivě nevysvětlitelný fakt, proč na jedné straně většina josefinské byrokracie se později tak snadno stala oporou reakčního režimu Františka II. a proč druhá část josefinistů se dostala na velmi radikální, revoluční pozice a splýnula, jak tomu bylo v případě mnoha uherských josefinistů dokonce i s jakobínismem.

Vývoj maďarských josefinistů směřující od osvícenských ideálů přes sympatie k radikálnímu jakobínismu až k hnutí maďarské jazykové obnovy, totožnému ve svých hlavních cílech s programem jungmannovců, je velmi zajímavý, a právě na něm si uvědomíme, že tzv. apolitičnost a společenská krotkost jungmannovců nevyplývala ani tak z politické nerozvinutosti českého národního hnutí, jako spíše z faktu, že politické poměry po vítězném nástupu Velké francouzské revoluce byly v rakouské monarchii zcela ovládnuty reakční snahou po násilném zastavení revoluční vlny; tato snaha vedla k potlačování a pronásledování nejen revolučích, ale i demokratických a liberálně osvícenských myšlenek všech odstínů. Tento vývoj podmiňoval Jungmannovu a Kazinczyovu orientaci na „jazykovou obnovu“, péči o rozvoj národní kultury a jazyka jako nezbytnou podmínku pro budoucí úspěšný boj politický, který byl v časech omezení svobody za napoleonských válek prakticky nemožný. Za těchto okolností dostávalo např. i Jungmannovo úsilí pro rozšíření většího počtu slovanských slov v češtině či jeho překladu Chateaubriandovy Ataly, uvádějící k nám romantickou literaturu francouzské provenience, obecnější kulturně politický význam a mělo přes své vyslovené jazykové a literární zaměření širší politický dosah.

Síly českého a maďarského národního hnutí byly však rozdílné; maďarské kultuře a politice se dostalo mnohem větší podpory z řad vlastenecké šlechty než hnutí českému odkázanému především na venkovské a sociálně slabší městské vrstvy. V maďarském národním hnutí udávaly od počátku tón šlechta a inteligence; větší pokrokovost i radikálnost programů maďarského hnutí z konce 18. století nebyla dána lidovou základnou jako v národním hnutí českém, ale intenzivnějším spojením s mezinárodním vývojem, které „malé“ české poměry dovozovaly jen zřídka, většinou v ústřední společnosti pražské. Kdežto výkvět maďarské inteligence se soustřeďoval okolo bohatých vzdělaných magnátů katolických i protestantských, Széchényiů, Festeticsů, Telekiů aj., kteří jí umožňovali studia v zahraničí a zpřístupňovali své rozsáhlé knihovny, většina české inteligence se skládala z tzv. lidových buditelů, roztroušených po venkovských oblastech, s malou možností dalšího sebevzdělávání a duchovního růstu.

K Maďarům měla také snadnější přístup západní osvícenská ideologie, a to nejen prostřednictvím německým, jako u nás, ale také svobodnějším a přímějším zprostředkováním švýcarsko-nizozemským. V českých zemích se spíše uplatňoval domácí josefinismus; pražské josefinské osvícenské centrum se rozvíjelo souběžně s vídeňským a rozvoj josefinismu tu byl mnohem intenzivnější než v Uhrách. Osvícenství západoevropského typu, myšlenky Voltairovy, Rousseauovy a Helvétiovy se od 60. let 18. století šířily v Uhrách ponejvíce v kruzích kalvínských magnátů Telekiů a Rádayů a na kalvínských školách v Debrecně, Šarišském Potoku aj., odkud se dostávaly i k nám zásluhou maďarských kněží a učitelů helvetské konfese, kteří přicházeli do českých zemí ve velkém počtu po vydání tolerančního patentu v Rakousku r. 1781.

Rozdíl mezi českými zeměmi a Uhrami spočíval v tom, že zatím co v Uhrách se osvícenské ideje (a to ponejvíce původní ideje západoevropského a nikoli eklektického a epigonského rakouského osvícenství) hned od počátku šířily přímo v maďarském prostředí, k Čechům se dostávaly buď z Vídně anebo za pomoci českých Němců;

samo pražské osvícenské centrum bylo převážně německé a mnozí jeho přívrženci se později stali stoupenci násilné germanizace. Není divu, že za této situace čeští osvícenci, jako Dobner a Voigt, byť třeba ještě neuvědoměle, usilovali o vymanění z jednostranného německého vlivu a navazovali proto kromě jiných vědecké kontakty i s Maďary. Tuto osvícenskou vědeckou spolupráci česko-maďarskou pak plně rozvinul Josef Dobrovský, jehož orientace na studium hungaristiky a ugrofinistiky se za těchto okolností stala důležitou součástí sbližovacích snah dvou etnicky i psychologicky tolik odlišných národů, v jejichž zájmu vždy bylo překonávat odstředivé tendence a nacházet společný jazyk pro řešení mnoha životně důležitých problémů, tak jako jej našla i osvícenská věda.